

MESLEKİ TEKNİK EĞİTİM STANDARTLARI VE BELGELENDİRME SÜRECİNDE YÖNTEM

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARAAĞAÇLI*

ÖZET

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler başta eğitim olmak üzere her alanda yapı, içerik ve yöntem boyutlarında değişimleri zorunlu kılmaktadır. Bu değişimler ise çalışma hayatında iş görenlerden ancak eğitim süreçleriyle kazanılabilecek yeni bilgi, beceri, mesleki tutum ve iş alışkanlıklarına sahip olmalarını öngörmektedir. Çalışma hayatına işgücü hazırlamada ana kaynak durumunda bulunan mesleki teknik eğitimle ilgili: (1) öngörülen hedeflerin planlı, tutarlı ve yeterli biçimde gerçekleştirilmesi, (2) kalite ve standartlarının yükseltilmesi ve (3) bu eğitimden geçenlerin ürettikleri ürün ve hizmetleri uluslararası standartları karşılayabilmesi mesleki standartlar, yeterlikler ve belgeler olgusunu gündeme getirmektedir. Bu nedenle bu çalışmada mesleki teknik eğitim standartları ve belgelendirme sürecinde yöntem konusu incelenmektedir.

Çalışmanın amacı: Meslek standartları ve belgelendirme sürecinde izlenmesi önerilen yöntemle ilişkin sistematik yaklaşımı ilgili süreci oluşturan temel unsurlar yönüyle ortaya koymaktır. Uluslararası ve ulusal düzeydeki literatüre dayalı veriler esas alınarak oluşturulan çalışmanın kapsamı: Mesleki teknik eğitimde standartlar ve belgelendirmenin gereği, ulusal düzeyde çalışmalar ve ilgili yöntem açıklanmaktadır. Çalışmanın belirgin bulguları: Ulusal düzeyde meslek standartları ve belgelendirme sisteminin kurularak işlerlik kazanması gerektiğini, bunun için de ilgili sistemi oluşturan temel unsurları bütünlük içinde ele alan yöntemin uygulanabilirliğine ilişkin ilkelere dikkat çekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Meslek standartları, belgelendirme.

METHOD IN THE PROCESSES OF DEVELOPMENT AND CERTIFICATION OF VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATION STANDARDS

ABSTRACT

Scientific and technological developments forces all fields education at the top to change ar structure, content and method dimensions. But these changes requires workforce in work

*Yrd.Doç.Dr. Mustafa KARAAĞAÇLI Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi

life to have new knowledge, skills and occupational attitudes and work habits which can only be gained through educational process.

With relation to vocational and technical education which is the main source of preparing workforce to work life (1) realisation of targets provisioned in a planned, consistent and satisfactory way, (2) improvement of quality and standards, and (3) the products and services which are produced by these people who go through this education raises up occupational standards competencies and certification.

For this reason, in this study, method in the processes of development and certification of vocational and technical education.

The purpose of the study is to explain the systematic approach related to the method recommended to follow in the process development and certification of occupational standards and basic elements composing of related processes. It is also explained the requirement for development and certification of vocational and technical education standards the works done at the national level and related method in the context formed on the basis of international and national literature. Underlined findings of the study make it necessary the foundation of a national development and certification system of occupational standards and its maintenance and for this emphasis to be given to the principles related to the implementation of the method explained as a whole the system and its basic elements.

Key Words: Occupational standards, certification.

Giriş

Çağımızın belirgin özellikleri: Bilimsel ve teknolojik yenilikler, uluslararası bütünleşmeler ve hızlı değişimlerdir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler başta eğitim olmak üzere her alanda etkisini göstermekte, toplumlar arası bütünleşme ve uluslararası yapılanma giderek belirginleşmektedir. Bu etkilerin eğitsel birer sonucu olarak: Terminal eğitimin yaşam boyu eğitime seckin grup eğitiminin bireysel ve kitlesel eğitime, öğrenmede bilgi aktarımının bilgi üretmeyi esas alan yaklaşıma dönüştüğü gözlenmektedir.

Değişimler çalışma hayatında üretim sistemlerinin yapısında dolayısıyla da çalışan işgücünün yürüttüğü iş ve görevlerin nitelik ve kapsamında yeni yeterlikleri zorunlu kılmaktadır. Bu yeterliklerin ise ancak eğitim süreçleriyle kazandırılabilceği dikkate alındığında, işgücünü hazırlama yöntem ve tekniklerindeki değişimler de kaçınılmaz olmaktadır. Çalışma hayatına işgücü hazırlamada ana kaynak durumunda mesleki teknik

egitimle ilgili: (1) Bilimsel ve teknolojik yeniliklerin planlı, tutarlı ve yeterli biçimde yansıtılması, (2) Kalite ve standartlarının yükseltilmesi meslek standartları ve mesleki yeterlik belgelerinin uygulanma yöntemiyle çok yakın ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada mesleki teknik eğitim standartları ve belgelendirme sürecinde yöntem konusu ele alınmaktadır.

Uluslararası ve ulusal düzeydeki literatür verileri esas alınarak oluşturulan çalışmanın amacı: Meslek standartları ve belgelendirme sürecinde izlenmesi önerilen yöntemi ilgili sürecin temel unsurları yönüyle ortaya koymaktır.

Çalışmada konu: (1) Teknolojik gelişmeler ve eğitimde yönelimler, (2) Mesleki teknik eğitimde standartlar ve belgelendirmenin gereği ve temel unsurları, (3) Ulusal düzeyde meslek standartları ve belgelendirme çalışmaları, (4) Meslek standartları ve belgelendirme sürecinde MSK, İstihdam ve Eğitim projesi ve ATHB ve (5) Meslek standartları ve belgelendirme sürecinde yöntem olmak üzere beş temel boyutta ele alınmaktadır.

Kısaltmalar: Aşağıda çalışmada geçen bazı kısaltmalar açıklanmaktadır.

AB	: Avrupa Birliği
ATHB	: Araştırma ve Teknik Hizmetler Birimi
BİB	: Alman Federal Mesleki Eğitim Kurumu.
CEDEFOP	: Avrupa Mesleki Eğitimi Geliştirme Merkezi.
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
DACUM	: Program geliştirmede bir boyut.
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı.
İİBK	: İş ve İşçi Bulma Kurumu.
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı.
MEKSA	: Mesleki Eğitim ve Küçük Sanayi Destekleme Vakfı.
MSK	: Meslek Standartlar Komisyonu.
NCVQ	: İngiltere Mesleki Yeterlikler Konseyi.
SEGEM	: Sanayi Eğitim Geliştirme Merkezi.
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu.
TMSK	: Türk Meslek Standartları Kurumu.

1. Teknolojik Gelişmeler ve Eğitimde Yönelimler

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler her alanda olduğu gibi eğitim sistemlerinde de yapı, içerik ve yöntem değişimlerini kaçınılmaz kılmaktadır. Bugün eğitim hizmetleri salt elit, seçkin bir gruba yönelik olmaktan çıkarak geniş halk kitlelerini esas alan kitlesel aynı zamanda da bireysel öğrenme farklılıklarını dikkate alan bireysel öğrenme işlevlerini yerine getirmektedir. Ayrıca, genel eğitim kavramının kapsam genişleyerek tek boyutlu kurumsal kültür ve bilgiler kazandırma niteliklerine ek olarak genel eğitimden yeni eğitsel işlevler de beklenir olmuştur. Bu işlevlerden bazıları teknoloji, endüstri, ekonomi ve sektörel alanları tanıtmaya, daha çok pratik yararlar sağlama yönünde gelişmektedir.

Öte yandan iş-birey-eğitim bütünleşmesinden oluşan mesleki teknik eğitimde ise ekonomik ve teknolojik gereksinimlerin sonucu olarak bireylerin teknolojik ve sektörel değişikliklere kolay uyum sağlayacak biçimde hazırlanması esas alınmaktadır. Mesleki teknik eğitimin bu hazırlık süreçlerinde çok ayrıntılı uzmanlaşmaya yönelik öğretim programı izleme yerine, değişimlere uyum sağlama, bireysel ve ekiple iş yapma gibi yeterlikleri kazandırma yaklaşımlarına yönelim artmaktadır. Bugün genel ve mesleki teknik eğitim sistemleri yan yana paralel olarak toplumsal yapının büyük bir çoğunluğuna hizmet götürecek şekilde ortak bir sisteme doğru yönelmektedir.

Mesleki teknik eğitim ve genel eğitim süreçleri birbirinden tamamen ayrı olarak düşünülmemekte, ülkelerin sosyal ve ekonomik ulusal kalkınma planlamalarında ağırlıklı yer oluşturmaktadır. Çünkü mesleki teknik eğitimin bir yönü genel eğitimle diğer yönü ise sektörel çalışma hayatıyla çok yakın ilişkilidir. Bu doğrultuda mesleki teknik eğitimin hedef kitlesinin yaygınlaşması ülkeleri bu konuda yeni özel düzenlemeler yapmaya yönelmektedir (CEDEFOP, 1991).

Türkiye'de ise önemli sorunları bünyesinde barındıran varolan eğitim sisteminin mesleki teknik eğitim ağırlıklı bir yapıya kavuşturulması hedeflenmektedir. Bu hedefin ise yoğun olarak ortaöğretim düzeyinde öngörüldüğü vurgulanmaktadır.

Bu öngörünün ulusal eğitim sisteminin özellikle yüksek öğretimde olan öğrenci yetiştirmelerinin önlenmesi ve daha yoğun gereksinim duyulan ara elemanların yetiştirilmesi gibi nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir (MEB, 1990:11; DPT, 1995: 23).

2. Mesleki Teknik Eğitimde Standartlar ve Belgelendirmenin Gereği ve Temel Unsurları

Bilindiği gibi eğitim süreçlerini oluşturan temel öğeler arasında: Öğrenci, öğretmen, program, özel öğrenme hedefleri, öğrenme-öğrenme durumları, yöntem-teknik, öğretim ortamları ve değerlendirme yer almaktadır. Bu öğelerin her biri ilgili eğitim sürecinin yürütülmesinde ayrı önem, işlev ve niteliklere sahiptir. Bu nedenle birlikte mesleki teknik eğitim süreçlerini planlama-uygulama ve değerlendirmeye ilişkin yatırım ve maliyetlerin yüksek olması söz konusu eğitimin standartlarının oluşturulmasını ve uygulanmasını gerektirmektedir.

Oran olarak karşılaştırıldığında: Genel eğitimde bir öğrencinin maliyeti birim olarak alırsa, ticaret ve turizm eğitimi gören öğrencinin maliyeti yaklaşık iki katı, endüstriyel ve kız teknik öğretindeki öğrencinin maliyeti ise üç katı düzeyindedir (Adem, 1993). Bu görünüm de mesleki teknik eğitimde yapılan yatırım ve harcamaların çok iyi değerlendirilmesini dolayısıyla ilgili eğitim süreçlerinin standartlarının oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu zorunluluğun ise: (1) Maliyet-yarar ve maliyet-etkinlik boyutlarında istenen verimin sağlanması, (2) Ürün ve hizmetlerde kalite standartlarının yükseltilmesi ve (3) Sektörel çalışma hayatının her kesiminde mesleki teknik eğitimden geçen çalışanların kabul edilmesi dolayısıyla mesleki teknik eğitim programlarının benimsenmesi gibi nedenlerden kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Meslek standartlarına dayalı mesleki yeterlikleri belgelendirme sürecinin temel unsurları Şekil 1'de verilmektedir.

Şekil 1. Meslek Standartlarının Belgelendirilmesi Süreci

Şekil-1 incelendiğinde: İlgili sürecin ilk aşamada mesleklerin sınıflandırılmasını gerektirdiği; meslek ve eğitim standartlarının hazırlanmasının bu sınıflandırmalar kapsamında oluşturulduğu

görülmektedir. Sonra mesleki yeterlik testlerinin meslek ve eğitim standartlarına dayalı hazırlandığı dikkati çekmektedir. Mesleki yeterlik sınavlarını başarılarına belgelerinin verilmesini içeren son aşamanın ise belgelendirme olduğu anlaşılmaktadır.

3. Ulusal Düzeyde Meslek Standartları ve Belgelendirme Çalışmaları

Meslek standartlarına dayalı mesleki yeterliklerin belgelendirilmesini esas alan sisteme uygulamalarda yoğun bir gereksinim bulunmaktadır. Türkiye'de ulusal düzeyde ilgili sistemin kurularak işlerlik kazanması yönünde 17 Eylül 1992'de kurumlar arası Meslek Standartları Millî Protokolü oluşturulmuştur (ÇSGB ve diğerleri, 1992). Ancak aradan geçen süreye karşın sistemin yaşama geçirilememesi, gereksinimleri daha da artırmıştır. Ayrıca, meslek standartları doğrultusunda çalışanlara kazandırılması öngörülen mesleki yeterlikler ve bu yeterliklerin belgelendirilmesi konusu sürekli güncelliğini korumaktadır. Çünkü: Meslek standartları ve belgelendirme konusu gelişen ve yenilenen teknolojik süreç ve üretim yapılarının değişimi ile ilişkili olarak yaşayan bir konu özelliği taşımaktadır.

Türkiye'de Meslek Standartları ve Belgelendirme sisteminin oluşturulmasına yönelik gerçekleştirilen belirgin çalışmalar ana çizgileriyle değerlendirildiğinde, aşağıdaki görünüm ortaya çıkmaktadır:

İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) kurumsal işlevleri gereği konu ile öncelikli ilişkili kurumlar arasındadır. İİBK tarafından hazırlanan Türk Meslekler Sözlüğü, ilgili kurumlar arasındaki yazışmalarda işgücü ekonomisi ve eğitim planlaması uygulamalarında ulusal düzeyde mesleki kavramlarda standart sağlama yönünde önemli bir kaynaktır (İİBK, 1983). İİBK Genel Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan Meslek Danışma Merkezince Çıraklık Eğitim Merkezlerinde eğitimi yapılan 57 meslek alanının olmak üzere toplam 364 mesleğin Meslek Bilgi Dosyası hazırlanmıştır. Her bir Meslek Bilgi Dosyasında mesleğin: (1) Tanımı, (2) İşlevi ve görevleri, (3) Özellikleri, (4) Eğitim şekli, (5) Gerisi durumu ve (6) İşe yerleşme durumu yer almaktadır (İİBK, 1993).

Sanayi Eğitim ve Geliştirme Merkezi (SEGEM) öncülüğünde kurumlar arası çalışmalar sonucu Torun Tezgahtı Ayarç Operatörü meslek alanında Düzey-2'ye göre meslek standardı geliştirilmiştir (SEGEM ve diğerleri, 1989).

Millî Eğitim Bakanlığı Projeler Koordinasyon Kurulu Dairesi Başkanlığı ile Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü Yaygın Eğitim Projesi kapsamında meslek standartlarını test etmeye yönelik tekstil, makine, tornacılık, daktilo yazımı ve büro hizmetleri meslek alanlarında beceri testleri geliştirme girişimlerinde bulunmuştur (MEB, 1987).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen Okul-Sanayi İşbirliği projesi (OSANOR) ile üniversite kurumlarından Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Analiz ve Program Hazırlama çalışmaları da konu ile ilgili yürütülen çalışmalar arasında yer almaktadır (Akhun ve Doğan, 1980; Doğan, 1982).

Meslek standartları konusu 3-5 Mayıs 1990'da Ankara'da toplanan Çıtraklık ve Mesleki Teknik Eğitim konseyi çalışmalarında da gündeme alınmıştır. Bu çalışmalar beş ayrı komisyondan biri olan Meslek Standartları Araştırma ve Program Geliştirme Komisyonu tarafından yürütülmüştür. Komisyon mesleki eğitimle ilgili standartları yeterlik sınavları, yeterlik belgeleri ile durum ve yönelimleri ele almıştır. Ayrıca komisyon konunun yasal dayanağının oluşturulmasının gereğine ve Avrupa Birliği (AB) meslek standartlarına uyum sağlanmasının önemine dikkat çekmiştir (MEB, 1990: 501-522).

Devlet Bakanlığı ile Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonunun (TESK) ortak düzenledikleri Türkiye Birinci Esnaf ve Sanatkarlar Şurasında ise konuya ilişkin bazı kararların (Karar No: 41-42) alındığı görülmektedir. "Her meslek ve eğitim düzeyinde AB Meslek standartlarını dikkate alın, çalışanların ırfan ve eğitim belgelerini belirleme ile meslek standartları ve sınavların gereğine dikkat çekme" ile ilgili bu kararlar; Türkiye İkinci Esnaf ve Sanatkarlar Şurasında da 85 No'lu karar ile yinelenmiştir (TESK, 1990: 196; TESK, 1994: 13).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) ve konuyla ilgili kurumların ortak katılımı ile 17 Eylül 1992'de Meslek Standartları Millî Protokolü imzalanmıştır. Protokol ile meslek standartları komisyonu (MSK) ve Araştırma Teknik Hizmetler Biriminin (ATHB) oluşturularak, Ulusal düzeyde meslek standartları ve belgelendirme sisteminin kurulmasına yasal nitelik kazandırma amaçlanmıştır (ÇSGB ve diğerleri, 1992).

ÇSGB ve İHBK'nun 17-18 Kasım 1995'de düzenlediği Meslek Standartları ve Belgelendirme Konferansı da konunun özel bir düzenleme ile tartışıldığı etkinlik olarak dikkat çekmektedir. İlgili akademisyenler ve uygulamacıların konferansta tartıştıkları konular meslek standartları ve belgelendirme sistemi ile ilgili: (1) Gerekse, (2) Varolan durum, (3) Kurumsallaşma esasları ve (4) Önerilerden oluşmaktadır. (ÇSGB ve İHBK, 1995).

Meslek standartları ve belgelendirme konusunda kurumsal yapılanma MSK ve ATHB ile ilgili kararlar, TESK'in Beşinci ve Altıncı Meslek Eğitimi Merkez Şuralarında da yer almıştır. (TESK, 1996: 31-35; TESK, 1997: 14-17).

Ulusal Planlı Kalkınma yönüyle konu son iki dönem açısından işlendiğinde bazı ilkelerin belirlendiği ve kararların alındığı görülmektedir. Bunlardan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma

Planında "AB'ne tam üyelik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde iş analizlerine dayalı meslek standartları hazırlama ve işgücü piyasası verilerini uluslararası standartlara uygun oluşturma gereği" vurgulanmaktadır (DPT, 1989: 301-33). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ise "İlgili kurumsal yapının oluşturulmasına ve meslek standartları ve belgelendirme sistemi çalışmalarının tamamlanmasına yer verilmektedir. (DPT, 1995, 29 ve 89).

Meslek standartları ve belgelendirme sistemi kapsamında değerlendirilerek yukarıda genel çizgilerle yer verilen çalışmalar konuya ilişkin belirgin girişimler arasında dikkati çekmektedir. Bu girişimlerden ortaya koyduğu somut ürünler ve yüklediği işlevler yönüyle MSK, İstihdam ve Eğitim Projesi ve ATHB ise ilgili sistemin kurularak ulusal düzeyde yaşama geçirilmesi açısından öncelikli etkin konumda görülmektedir.

Bu nedenle söz konusu proje ve birimlere aşağıda amaç, kapsam ve işlev açısından yer verilmektedir.

4. Meslek Standartları ve Belgelendirme Sürecinde MSK, İstihdam ve Eğitim Projesi ve ATHB

MSK: Meslek standartları ve belgelendirme konusuna yasal nitelik kazandırmak amacıyla Meslek Standartları Millî Protokolü kurumlar arası ortak katılımı ile imzalanarak, MSK'nın oluşturulması kararlaştırılmıştır. MSK, Millî Protokol ile İstihdam ve Eğitim Projesi kapsamındaki Meslek Standartları, Sınav ve Belgelendirme çalışmalarını koordine etme işlevine ve onaylama yetkisine sahip bulunmaktadır. Bu çalışmaları Mesleki Eğitim ve Küçük Sanayi Destekleme Vakfı (MEKSA) ev sahibi kuruluş ve gözlemci üye olarak katılmakta, Alman Federal Mesleki Eğitim Kurumu (BİBB) ise uluslararası teknik destek vermektedir (ÇSGB ve diğerleri, 1992).

İstihdam ve Eğitim Projesi: Proje, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) arasında 1 Şubat 1993'de imzalanan ve 4 Mayıs 1993 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren İKraz Anlaşması kapsamında uygulamaya konulmuştur. Projenin amacı, istihdam ve eğitim hizmetleri arasında uyum sağlamak ve geliştirmektir. Proje kapsamında Meslek Standartları, Sınav ve Belgelendirme çalışmaları projenin sekiz temel bölümünden birini oluşturmaktadır. Projeye göre Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasının Türkiye'deki partnerliğini İHBK Genel Müdürlüğü yapmaktadır. İHBK projenin gerçekleştirilmesine yönelik genel koordinasyon sağlama, denetleme, yardım, personel eğitimi, gerekli ortam, araç ve gereçleri sağlama hususlarını üstlenmiş

durumdadır. Proje çalışmalarının ise Aralık 1999'da tamamlanması planlanmaktadır. (İstihdam ve Eğitim Projesi, 1993: 6-21).

ATHB: 3 Nisan 1995 tarihinde kurularak çalışmalarına başlayan ATHB (1) Meslek standartları, (2) Mesleki yeterlik sınavları ve (3) Belgeleendirme olmak üzere üç temel alanda hizmet görmektedir. ATHB iş analizlerine dayalı meslek standartları geliştirme kapsamında hedeflenen 250 meslekte halen 142 mesleğin standartlarını hazırlamış bulunmaktadır. Bunlardan 42 meslek MSK tarafından onaylanmış olup 100 meslek ise onaya sunulmuş sonuçlanmak üzeredir.

ATHB çalışmalarında temel yöntem olarak DACUM'u (Developing A Curriculum) yani program geliştirme bir boyutunu Türkiye koşullarına uyarlamayı esas almaktadır.

Kanada orijini olan DACUM yöntemi ABD'de de yaygın olarak kullanılmakta çeşitli mesleklerde deneme çalışmaları sürdürülmektedir. DACUM yönteminin yanısıra ATHB çalışmalarında meslek standartlarının karşılaştırılmasında Uluslararası Standart Meslek Sınıflandırma Sistemi (ISCO-88)'nden de yararlanılmaktadır.

Meslek Standartlarının Hazırlanma Süreci: ATHB Meslek standartlarını hazırlarken çalışma hayatında, küçük, orta, büyük ölçekli işletmelerde görevli ilgili meslek alanı uzmanları ile işbirliği yapmaktadır. 6-8 kişiden oluşan grup çalışması sonucu hazırlanan meslek standardı MSK tarafından önerilen ilgili kuruluşlara gönderilmekte ve görüşleri alınmaktadır. MSK'nın onayından sonra da ilgili tarafların kullanımına sunulmaktadır.

Meslek standartları hazırlanırken ulusal işgücü piyasasının ve ekonomisinin koşulları dikkate alınmakta uluslararası gelişmelerden de yararlanılmaktadır (MSK, 1997: 2).

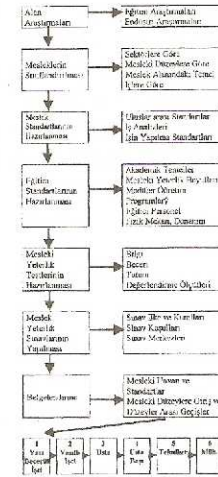
ATHB'nin hazırladığı bir mesleğin standardı meslekteki üç ayrı düzey (1, 2, 3) dikkate alınarak oluşturulmakta ve her düzey meslek standardı dosyası aşağıda sıralanan boyutları kapsamaktadır (MSK, 1997: 1-10):

1. Meslek Standardı: Tanım, gereksinim, hazırlık süreci, düzeylerin görev tanımları.
2. Mesleğin unvan ve tanımı.
3. İlgili mesleki düzeyin görevleri ve işlemleri.
4. Kullanılan araç, gereç ve ekipmanlar.
5. Genel bilgi ve beceriler.
6. Genel tutum ve davranışlar.
7. Uluslararası Standart Meslek Sınıflandırma Sistemi (ISCO-88) ile karşılaştırma.
8. AB tarafından ortak benimsenen meslek profilleri ile karşılaştırma (CEDEFOP'un hazırladığı meslek profilleri ile karşılaştırma).
9. Türkiye ve AB'de mesleğin bugünkü durumu ve gelecekteki eğilimleri.

10. MSK Yerelik Belgesi nasıl alınır?

ATHB Mesleki Yeterlik sınavları ve belgeleendirme boyutunda ise kuaförlük ve mobilya meslek alanlarında pilot çalışmaları yaparak bu meslek alanlarında oluşturulan soruları test etmiştir. Sonuçları olumlu bulunan bu mesleklerle ek olarak da 25 mesleğin soru bankası hazırlanmıştır. Sınavlar bilgi ölçen (yazılı) ve beceriyi değerlendiren (uygulamalı) olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (MSK, 1997: 6).

İşbirliği ve Yönelim: MSK ve onun uygulama birimi olan ATHB çalışmalarını ulusal ve uluslararası işbirliği yaparak yürütmektedir. Ulusal işbirliği kapsamında ilgili yerel ve sektörel kuruluşlar, mesleki teknik eğitim kurumları ve merkezleri, gönüllü kuruluşlar ve işletmeler ile etkileşim sağlanmaktadır. Uluslararası düzeyde ise başta Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Avrupa Mesleki Eğitim Geliştirme Merkezi (CEDEFOP), Alman Federal Mesleki Eğitim Kurumu (BIBB) ve İngiltere Mesleki Yeterlikler Konseyi (NCVQ) olmak üzere meslek standartları ve belgeleendirme konusunda etkinlik gösteren uluslararası kuruluşların çalışmalarından yararlanılmaktadır. MSK ve ATHB'nin Türk Meslek Standartları Kurumu (TMSK) adı altında özerk bir kurumsal yapıya dönüştürülmesi yönünde girişimler sürdürülmektedir. Bu konuda kuruluşla ilgili hazırlanan kanun taslağı önümüzdeki günlerde TBMM'de görüşülebilecektir.

Şekil 2. Meslek Standartları ve Belgeleendirme Sürecinde Yöntem

5. Meslek Standartları ve Belgelendirme Sürecinde Yöntem

Meslek standartları ve belgelendirme sürecine ilişkin uygulamalarda yürütülmesi planlanan etkinliklerde: (1) Gereksinimlerin giderilebilmesi, (2) Unsurlar arası bütünlüğün korunabilmesi, (3) Maliyet-yarar, maliyet-etkinlik analizlerinde istenen verim ve etkinliğin sağlanabilmesi ve (4) Planlı, tutarlı ve yeterli sonuçlar alınabilmesi için Şekil 2'de verilen sistematik yöntemin izlenmesinin "uygun" olacağı düşünülmektedir (Karaağaçlı, 1995: 145).

Şekil 2'de verilen Meslek Standartları ve Belgelendirme Sürecinde İzlenmesi Önerilen Yönteme ilişkin etkinliklerde esas alınmasında yarar görülen ilkeler aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Alan araştırmaları: İlk aşamada eğitim ve endüstrinin gereksinimlerini belirlemeye yönelik alan araştırmaları yapılmalıdır. Bu doğrultuda şu çalışmalar yürütülmelidir:

1. Geniş tabanlı mesleki bilgi ve becerileri geliştirme çalışmaları, meslek standartları esas alınarak yürütülmeli; yeniliklere ve eklemelere kolay uyum gösterebilecek yapıda oluşturulmalıdır.
2. Eğitim-istihdam ilişkileri ile ilgili mezunları izleme araştırmaları yapılmalıdır. Mezunları izleme araştırmaları; ulusal düzeydeki mesleki eğitim programlarının değerlendirilebilmesi ve mesleki eğitim kurumlarının öğrencilere verimli ve etkili "mesleki rehberlik" hizmeti sunabilmeleri yönlerinden önemli görülmektedir. Mezunları izleme bilgilerinin derlenmesi süreci; mezunlardan kaçınıp yetiştiği alanda iş bulduklarını eğer bulamadılarsa bunun nedenlerini belirleme açısından da önem taşımaktadır.
3. Konuya ilişkin uluslararası ve ulusal düzeyde yapılan araştırma sonuçlarından uygulamalarda yararlanabilme yönünde çalışmalar yapılmalıdır.

Mesleklerin sınıflandırılması: Ulusal düzeyde mesleklerin sınıflandırılması çalışmalarında, sektörler, meslek düzeyleri ve ilgili meslek alanında öngörülen temel işler dikkate alınmalıdır (ILO, 1991). Bu doğrultuda aşağıdaki çalışmalar yürütülmelidir:

1. Mesleklerin sınıflandırılması çalışmaları gelişen ve yenilenen teknolojik süreçle birlikte yaşayan bir konu özelliği taşımaktadır. Bu nedenle konu ile ilgili çalışmalara süreklilik kazandırılarak, yeniliklere ve eklemelere kolay uyum sağlanabilecek nitelikte bir yapı oluşturulmalıdır. Bu çalışmalar kapsamında Türk Meslekler Sözlüğü güncelleştirilmelidir.

2. Meslek eğitimi veren kurumlarda öğretimi yapılan meslekler başta olmak üzere çalışma hayatında yer alan tüm meslek alanlarının meslek bilgi dosyaları hazırlanmalıdır.

3. Meslek bilgi dosyalarının içeriğinde aşağıda sıralanan boyutlarla ilgili bilgilere yer verilmelidir (İİBK, 1993):

- Mesleğin tanımı.
- Meslekle ilgili görevler ve öngörülen işler.
- Mesleğin gerektirdiği özellikler.
- Mesleğin eğitim şekli.
- Mesleğin eğitim yerlerinin durumu.
- Mesleğin eğitim sürecinde ve eğitim sonrasında getiri durumu.
- Mesleğin işe yerleşme / istihdam durumu.

Meslek standartlarının hazırlanması: Meslek standartları bir meslek alanıyla ilgili iş ve işçilerin belirlenen özelliklere uygun, öngörülen anma ölçüleri, süre tolerans sınırları içerisinde doğru ve uygun olarak yerine getirilmesi için gerekli olan bilgi, beceri ve mesleki tutum ve iş alışkanlıklarını tanımlamaktadır.

Meslek standartları: Bir meslek alanıyla ilgili ürün ve hizmetlerin işçilik kalitesine, süre ve ölçülerin kabul edilebilir sınırlarına, ilgili teknolojik problemleri çözebilme özelliklerine, işlemlerin sıralı ve doğru olarak yapılmasına bağlı bulunmaktadır. Ayrıca ilgili mesleki tutum ve iş alışkanlıkları ile güvenlik, sağlık ve çevreyi koruma amaçlanmaktadır (Akhun ve Taymaz, 1990:1; Plumbudge, 1989:1-2).

Meslek standartlarının hazırlanmasında uluslararası standartlar örneğin: AB standartları esas alınmalıdır (Boulin, 1992:23). Bu doğrultuda başta mesleki teknik eğitim kurumlarında öğretimi yapılan meslekler olmak üzere çalışma hayatında yer alan mesleklerin iş analizleri yapılarak işin yapılma standartlarının (iş gerekleri) belirlenmesi yoluna gidilmelidir.

Eğitim standartlarının hazırlanması: Eğitim standartlarının hazırlanmasında standartların akademik temelleri esas alınarak mesleki yeterlik boyutları belirlenmelidir.

1. Akademik temeller: (1) Meslek alanı ile ilgili grafik, plan, proje ve şemaları; okuma, anlama, yorumlama, (2) Teknik problemleri çözebilme ve (3) Teknolojik kavram ve ilkeleri kavramayı kapsamalıdır (Oliveira, 1994:3).

2. Mesleki yeterlik boyutları: Bilgi, beceri, mesleki tutum ve iş alışkanlıklarını kapsamalıdır. Başka bir deyişle, temel mesleki yeterlikler: (1) Akademik temelleri içeren bilişsel yeterlikler, (2) Temel mesleki beceriler ve (3) Sorumluluk yüklenme, işbirliğinde bulunma ve iş ortamına uyum gösterme gibi davranışları kazandırmayı esas almalıdır.

3. Mesleki yeterliklerin kazandırılmasında öğretim-öğrenme süreçlerinde Öğretim Sistemleri Tasarımı ve Modüler Öğretim yaklaşımları uygulanmalıdır (Oliveira, 1994). Bu yaklaşımların temel öğelerinden olan eğitici personel ve eğitsel ortamların araç, gereç, donanım ve fizik-mekan standartları belirlenmelidir.

Mesleki yeterlik testlerinin hazırlanması: Mesleki eğitimin yatırım ve maliyet tutarlarının yüksek olması (CORD, 1994: 39-45) bu eğitimden geçenlerin mesleki yeterliklerinin en üst düzeyde olmasını ve değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk ise değerlendirme süreçlerinde mesleki yeterlikleri meslek standartları ışığında nesnel ölçütlerle standart olarak ölçebilecek mesleki yeterlik testlerinin kullanılmasını öngörmektedir.

Mesleki yeterlik testlerinin hazırlanmasında aşağıda sıralanan hususların dikkate alınmasında yarar görülmektedir:

1. İlgili meslek alanındaki meslek standartları esas alınarak meslek düzeylerine göre; (1) Bilgi, (2) Beceri ve (3) Tutum olmak üzere üç boyutlu yeterlik testleri hazırlanmalıdır.
2. Mesleki teknik eğitim kurumları, endüstriyel kuruluşlar, meslek odaları, işçi-işveren temsilcilerinin ortak katılımı ile hazırlanan ve geliştirilen testler bir test bankası bünyesinde toplanmalıdır.
3. Çalışanların bilişsel ve devinsel boyutlu yeterliklerin yanı sıra duyuşsal yeterliklere de sahip olmaları zorunlu bulunmaktadır. Bu nedenle duyuşsal yeterlikleri belirlemeye yönelik süreli gözlemlere ve ayrıntılı davranış analizlerine dayalı mesleki tutum ve iş alışkanlıkları testleri hazırlanmalıdır.

Mesleki yeterlik sınavlarının yapılması: Mesleki yeterlikleri belirlemeye yönelik sınavlar ulusal düzeyde organize edilerek, yürütülmeli ve denetlenmelidir. Bu yönde aşağıda sıralanan ilkeler dikkate alınmalıdır.

1. Çıraklık, kalfalık ve ustalık belgesi sınavlarında bilgi, beceri, mesleki tutum ve iş alışkanlıkları testleri kullanılmalıdır. Ulusal düzeyde meslek standartları ve belgelendirme sisteminin işlediği konusunda önemli işlevler üstlenen MSK ve onun uygulama birimi ATHB'nin öngördüğü Mesleki yeterlik sınavlarında ilgili meslek alanının standartlarında bilgi, beceri ve tutuma yer verilmesine karşın mesleki tutum boyutunun değerlendirilmelerinde esas alınmayacağı belirtilmektedir (MSK, 1997: 6). Oysa bir alanda mesleki yeterlikleri salt bilişsel ve devinsel boyutlarda sınırladığımızı değerlendirilmelerde önemli eksiklikler getireceği bilinmektedir (Tekin, 1987: 209). Duyuşsal yeterliklere ilişkin mesleki tutum ve iş alışkanlıklarının meslek alanlarına göre farklılık göstereceği vurgulanmakla birlikte bu yeterlikler: İş güvenliği, düzenli çalışma,

mesleki işbirliği, bireyciler arası ilişkiler, bağımsız çalışma, araç ve gereçleri, zaman ve materyalleri düzenli kullanmada özen gösterme gibi temel davranış grupları ile ilgili bulunmaktadır. Bu davranışların performans düzeyi yüksek yeni tip işgücünden beklenen temel bireysel niteliklerden olduğu da dikkate alındığında, mesleki tutumlara yönelik yeterlikleri çalışanlara kazandırma ve bunları değerlendirmenin önemi daha iyi anlaşılabilir (Oliveira, 1994: 1-4; Fretwell and Pritz, 1994: 3-8; Sezgin, 1991: 137).

Bu nedenle mesleki standartlara dayalı yeterlik sınavlarında bilgi ve beceri boyutlu değerlendirmelerle birlikte mesleki tutum ve iş alışkanlıkları da dikkate alınmalıdır. Tutuma ilgili yeterlikler ise uzun süreli gözlemleri ve bireyin zorlayıcı bir etki ve ortam içerisinde bulunmadığı zamanlarda ne yaptığını bakılmasını gerektirmektedir (Özçelik, 1989: 136-137). Duyuşsal ölçümlerin varolan koşullarda güç olduğu dikkate alınarak, mesleki belgelendirme sınavlarında adayların beceri testinin uygulanması sürecinde belirli koşullarda (arölye, iş yeri...) öngörülen belirli davranışlara göre ne yaptıklarına (tipik davranış) bakılmalı, bir başka deyişle "uygulama anlayışlarının belirlenmesi" yoluna gidilmelidir.

2. Sınavlarda meslek standartlarını yansıtan standart değerlendirme ölçütleri kullanılarak; sınav komisyonların oluşturulmaları bireysel deneyimlerine göre değişebilen göreceli, nesnel olmayan değerlendirmeden kaçınılmalıdır.

3. Sınavlar belirli merkezlerde yapılmalı, sınav merkezlerinin seçilmesinde il ve kurum düzeyinde belirlemelere gidilmelidir. Sınavların yapılacağı mesleki eğitim kurumlarının veya endüstriyel kuruluşların belirlenmesinde fizik-mekan, araç-gereç, donanım yeterlikleri ve ulaşım kolaylıkları dikkate alınmalıdır.

4. İl merkezlerinde yapılacak sınavların standart olarak belirli bir düzeyde olmasını sağlamak amacıyla belirli aralıklarla denetimler yapılmalıdır. Bu denetim sürecinin; mesleki eğitim programları ile bu programlardan geçenlerin mesleki yeterlik düzeylerinin yükseltilmesi arasındaki ilişkiye olumlu katkılar getireceği söylenebilir.

Mesleki yeterliklerin belgelendirilmesi: Ulusal düzeyde varolan sistemde çalışanların sahip oldukları mesleki yeterlik belgeleri ile ücret ilişkileri standartlara dayalı bulunmamaktadır. Bu konuda göreceli değerlendirmeler ve uygulamalar işlerlik göstermektedir (Çilingir ve Üstüner, 1989: 6; Elgin, 1990:5). Bunun giderilebilmesi için mesleki yeterlikleri belgelendirme çalışmalarında; öncelikle meslek alanlarındaki düzey, unvan ve belgelere ilişkin standartlar açıkça tanımlanmalıdır. Ek olarak da tanımlanan mesleki düzeylere giriş ve düzeyler arası geçişleri sağlayan bir yapı oluşturulmalıdır.

Sonuç

Çalışmada elde edilen veriler ışığında beliren sonuçlar şöyle sıralanabilir:

1. Bilimsel yenilikler ve gelişen teknolojik süreç, çalışma hayatına işgücü hazırlamada ana kaynak durumunda bulunan mesleki teknik eğitim standartlarının yükseltilmesi konusunu kaçınılmaz kılmaktadır. Bu olgu ise, mesleki teknik eğitimden geçenlere mesleki yeterliklerin etkili ve işlevsel olarak kazandırılması zorunluluğunu gündeme getirmektedir. Ayrıca, konu ile ilgili bilimsel araştırmalara; yeni yöntemler, teknikler ve araçlar geliştirmeye duyulan gereksinimi de artırmaktadır.
2. Mesleki teknik eğitimde öngörülen hedeflerin gerçekleştirilebilme düzeyi, bu eğitim süreçlerinin temel öğelerinin "standartlara uygunluğu" ile çok yakın ilişkili bulunmaktadır.
3. Mesleki teknik eğitimin yatırım ve maliyet tutarlarının yüksek olması, bu eğitimden geçenlere mesleki yeterliklerin ilgili meslek alanında öngörülen meslek standartlarına dayalı olarak kazandırılmasını ve ölçülerek belirlenmesini zorunlu kılmaktadır.
4. Meslek standartları ve belgelendirme sisteminin ulusal düzeyde kurularak işlerlik kazanabilmesi yönünde bireysel, kurumsal ve ulusal düzeyde bazı çalışmalar yapıldığı ve girişimlerde bulunulduğu gözlenmektedir. Bunlar arasında Meslek Standartları Millî Protokolu ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası arasında yapılan İkraz Anlaşması kapsamındaki İstihdam ve Eğitim Projesi etkin işleve sahiptir.
5. Ulusal düzeyde meslek standartları ve belgelendirme sisteminin kurulabilmesi yönünde yürütülen çalışmalar İstihdam ve Eğitim Projesinin sekiz temel bölümünden birini oluşturmaktadır. Bu çalışmaların kurumsal yapı çerçevesinde yürütülmesi için atılan en belirgin girişim ise MSK ve onun uygulama birimi olan ATHB'nin sistemle ilgili etkinlik göstermesidir.
6. ATHB etkinlikleri ile İstihdam ve Eğitim Projesi kapsamında 250 akademik olmayan mesleğin standardını hazırlanması öngörülmekte bu mesleklerden 142'si ise hazırlanmış bulunmaktadır. İş ve görev analizlerine dayalı program geliştirme yöntemiyle (DACUM) oluşturulan meslek standartları, ulusal ve uluslararası konuyla ilgili kuruluşlar ile etkileşim sonucu belirlenmektedir.
7. MSK ve ATHB'nin oluşturduğu meslek standartlarında ilgili meslek alanındaki bilgi ve beceriye dayalı yeterliklerin yanısıra genel tutum ve alışkanlıklar da listelenmektedir. Aneak mesleki yeterlikleri belgelendirme smavlarında bilgi ve becerinin ölçülerek tutuma ilişkin değerlendirilmelerin öngörülmemesi bu boyutun eksik olmasına neden olmaktadır.

8. Meslek standartlarına dayalı mesleki yeterlikleri belgelendirme sürecinde bütünlüğün korunabilmesi, ekonomik ve işlevsel sonuçlar alınabilmesi için uygulanabilecek yöntemin: (a) Alan araştırmalarının yapılması, (b) Mesleklerin sınıflandırılması, (c) Meslek ve eğitim standartlarının hazırlanması, (d) Mesleki yeterlik testlerinin hazırlanması, (e) Smav-ların yapılması ve (f) Belgelendirme süreçlerini sistem bütünlüğü içerisinde esas alması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Adem, M. (1993). Ortaöğretimün Bugünkü Planlama Sorunları. *Eğitim ve Bilim*. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Akhun, İ. ve Doğan, H. (1980). *OSANOR Projesi İkinci ve Üçüncü Dönem Raporları*. Ankara: A.Ü. Eğitim Araştırmaları Merkezi.
- Akhun, İ. ve Taymaz, H. (1990). *Mesleki Standartlar ve Program Geliştirme*. Ankara: MEB Çıracılık ve Mesleki Teknik Eğitim Hazırlık Dokümanı.
- Boulin, P. (1992). Avrupa Yapılaşmasında Standartlar. *İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi*, İstanbul. Ağustos, Sayı: 106.
- CEDEFOP. (1991). *Structure of Educational and Initial Training Systems in the Member States of the European Community*. Deutschland. Berlin: European Centre for the Development of Vocational Training.
- CORD (1994). *Endüstriyel Okullar Projesi. Mesleki ve Teknik Eğitim Rapor Taslağı*. U.S. Texas: Mesleki Araştırma ve Geliştirme Merkezi.
- Çilingir, C. ve Üstüner, Y. (1989). *Mesleki Testler ve Sertifikasyon*. Ankara: SEGEM.
- ÇSGB ve diğerleri (1992). Meslek Standartları Milli Protokolü. Protokol metni. Ankara: ÇSGB, DPT, İİBK, MEB, TESK, TİSK, TOBB, TÜRK-İŞ.
- ÇSGB ve İİBK (1995). *Meslek Standartları ve Belgelendirme Konferansı. 17-18 Kasım 1995. Antalya: ATİHB*.
- DPT (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı. 1990-1994*. Ankara: DPT Yayınları No: 2174.
- DPT. (1995). *VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayınları.
- Doğan, H. (1982). *Analiz ve Program Hazırlama*. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 120.
- Elgin, S.G. (1990). Meslek Standartlarının Belirlenmesinin Gereği, Önemi ve Pilot Çalışma. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesinin 25. Kuruluş Yıldönümünde Sunulan Bildiri.
- Fretwel, D. and Pritz, S. (1994). *Occupational Standards and Certification Past Current Future Trends in The U.S.* For Presentation at the Third IRNETD Conference University of Milan. Italy-Milan: June, 24; 3-8.
- Galbraith, M.W. and Gilley, J. (1986). *Professional Certification: Implicants for Adult Education and HRD Information*. U.S. Ohio: National Center Publications No: 307. National Center for Research in Voc. Ed.

- ILO. (1991). *International Standart Classification of Occupations. ISCO-88*. Genova: ILO.
- İİBK (1983). *Türk Meslekler Sözlüğü Ana Grup 5-7/8/9 4-6 Kod Unvan ve Tarifler*. Ankara: İİBK Yayın No: 173.
- İİBK (1993). Flektrikli Ev Aletleri Bakımı ve Tamircisi Meslek Bilgi Dosyası. Yayınlanmamış Materyal. Ankara: İİBK Meslek Danışma Merkezi.
- İstihdam ve Eğitim Projesi (1983). *Resmî Gazete*, 21571; 4 Mayıs 1993: 6-21.
- Karaağaçlı, M. (1995). Avrupa Birliği Ülkelerinde Uygulanan Meslek Standartları ile Türkiye'deki Mesleki Yeterliklerin Karşılaştırılması (Ankara İli Örneği). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MEB (1987). *Mesleki Beceriler İçin Profil Çıkarma Değerlendirme ve Sertifika Verme Konusunda Uygulama Rehberi*. Ankara: MEB Çıracılık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü Genelge No: 1987/38. 13 Mayıs.
- MEB (1990). Mesleki Standartlar, Araştırma ve Program Geliştirme Komisyonu Raporu. *Çıracılık ve Mesleki Teknik Eğitim Konseyi Görüşmeleri ve Kararları*. Ankara: MEB Çıracılık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü. 361-522.
- MEB. (1990). *Örgün ve Yaygın Mesleki Teknik Öğretim Kurumları Tanıtıcı El Kitabı*. Ankara: MEB-METARGEM.
- MSK (1997). *Meslek Standardı Doküma Makinaları Bakım-Onarımcısı Seviye 3*. Ankara: ATİHB. Haziran 1997.
- Oliveira, Y. (1994). *Basic Skills: Reconceptualizing Occupational Classifications*. Paper prepared for the Third IRNETD Conference. University of Milan. Italy-Milan: June, 24.
- Özçelik, D.A. (1989). *Test Hazırlama Kılavuzu*. Genişletilmiş İkinci Baskı. Ankara: ÖSYM Yayınları No: 5.
- Plumbridge, W.I.G.(1989). *Millî Meslek Standardı ve Testlerinin Geliştirilmesine Sistematik Bir Yaklaşım*. Çeviren: Perihan Aydoğan. Ankara: SEGEM.
- SEGEM ve diğerleri (1989). *Millî Meslek Standardı. ISCO Kodu 8.33.20*. Ankara: Devlet Personel Dairesi Başkanlığı, İİBK, MEB-METARGEM, MESS, TESK, TÜRK-İŞ.
- Sezgin, S.I. (1991). *Mesleki ve Teknik Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: G.Ü. Yayınları No: 194/20.
- Tekia, H. (1987). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Beşinci Basım. Ankara: MESO Yayınları No:1.
- TESK (1990). *Birinci Esnaf Sasatkarlar Şurası 3-5 Aralık 1990*. Ankara: TESK Yayınları No: 27.

TESK (1994). *İkinci Esnaf ve Sanatkarlar Şurası 18-19 Kasım 1994*. Ankara: TESK Yayınları No: 61.

TESK (1996). *Beşinci Meslek Eğitimi Merkez Şurası 1 Haziran 1996*. Ankara: TESK Yayınları No: 71.

TESK (1997). *Altıncı Meslek Eğitimi Merkez Şurası 24 Mayıs 1997*. Ankara: TESK Yayınları No: 75.